

УДК 321.1

Цокур Є. Г., Запорізький національний університет

ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНИХ МОДЕРНІЗАЦІЙНО-ЛЕГІТИМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ СКЛАДОВА

Стаття присвячена виділенню модернізаційно-легітимаційних періодів в історії незалежної України. На першому етапі, 1991–1999 рр., застосовувалися моделі та технології, в основі яких знаходилися ідеологічні джерела забезпечення легітимності влади. Наступний період, 1999 – 2004 рр., означив домінування адміністративно-корупційної моделі легітимації. Третій період, кінець 2004 – початок 2006 рр. Події «Помаранчевої революції» означили перехід до персоналізованої легітимації. Четвертий період, середина 2006 – середина 2010 рр., означив глибоку кризу легітимності. Модернізаційні процеси остаточно припинилися. П'ятий період, середина 2010 – кінець 2013 рр., відзначився граничним падінням рівня легітимності влади та відвертим симулюванням модернізаційних процесів. Протягом осені 2013 – зими 2014 рр. українське громадянське суспільство відстояло власне право на участь та визначення шляху політико-модернізаційних процесів, довівши в площині реальної політики та врядування їхню значимість та невідворотність.

Ключові слова: легітимність влади, модернізація, легітимація, технології легітимації.

Практика українського державотворення продемонструвала кілька спроб пошуку вдалої моделі легітимації влади та спроб модернізації політичної системи країни. Рух в цьому напрямку продовжується і донині. Аналіз проблеми легітимності влади, що реалізується в умовах модернізаційних перетворень, є важливим засобом з'ясування та усунення причин попередніх прорахунків та невдач у державотворенні. Вирішення такого теоретичного завдання, втім, має велике практичне значення, оскільки політичний режим в Україні характеризується і ймовірно ще досить довго буде характеризуватися як транзитна демократія. Зрештою, набуття нашої державою статусу розвиненої демократії залежить від того, чи буде реалізований ефективний модернізаційний сценарій. Саме тому проблема аналізу модернізаційно-легітимаційних процесів в сучасній Україні має і теоретичну, і практичну актуальність.

У сучасній українській політології зазначена вище проблема розглядається переважно дотично, як певний аспект більш ґрунтовних теоретичних та практичних проблем, зокрема у роботах В.П. Горбатенко, Є. Бистрицького, О.Білого та ін.

Саме тому, метою даної статті є виокремлення та систематизація основних тенденцій сучасних модернізаційно-легітимаційних процесів в Україні в їх історико-політичному вимірі.

На нашу думку, можна виділити певні модернізаційно-легітимаційні періоди, характерною рисою яких було домінування певного джерела забезпечення легітимності та налаштованих під нього моделей легітимації влади. Хронологічні межі є умовними, встановленими на основі аналізу різногалузевих досліджень та суб'єктивної оцінки розвитку та трансформації політичної системи України.

Першим був період 1991–1999 років, протягом якого переважно застосовувалися моделі та технології, в основі яких знаходилися ідеологічні джерела забезпечення легітимності влади.

На тлі суспільно-політичного поживавлення та емоційного підйому суспільства, правляча еліта запропонувала суспільству кілька шляхів державотворення та методів забезпечення легітимності. Особливістю модернізаційно-легітимаційного процесу цього періоду були розбіжності у цілях та завданнях державотворення та легітимації, які озвучувалися публічно, і тими, які малися на меті провладною елітою. Як не парадоксально, але актуалізація питання розбудови держави маскувало бажання реалізації владних амбіцій окремих політиків, високопосадовців та їхнього оточення.

Наступний період 1999 – 2004 роки означив домінування адміністративно-корупційної моделі легітимації, джерелом якої є примус, застосування сили та маніпуляція. Взнявши курс на побудову авторитарного режиму, українська провладна еліта так і не змогла його

реалізувати в повній мірі. Тож вимушена була дотримуватися певних процедур здійснення влади та легітимаційних дій.

Складність української ситуації полягала ще й в тому, що з різних причин керівництво не могло і не мало можливості встановити авторитарну модель управління та відповідну систему забезпечення легітимності. Знаходячись на роздоріжжі, українська провладна еліта змушена була маневрувати, зберігаючи видимість демократичних процедур управління та забезпечення легітимності, і одночасно проводити політику, характерну для авторитарного режиму. Особливо це стало помітно наприкінці 90-х років, коли було здійснено спробу встановлення авторитарного домінування. Проте, під тиском зовнішніх джерел забезпечення легітимності, світової спільноти, міжнародних організацій та керівництва певних країн, ця спроба виявилася невдалою.

В цей час виборча модель забезпечення легітимності влади, фактично єдина дієва модель легітимації в Україні середини – кінця 90-х років, стала набувати формалізованого вигляду. Президентські вибори 1999 року та парламентські 1998 та 2002 років продемонстрували те, що суспільство втратило контроль за діяльністю державних владних інститутів. На практиці, головним чином, почали використовуватися методи проведення виборів, що ґрунтувалися не на вільному волевиявленні громадян та врахуванні інтересів суспільства, а на маніпулятивних технологіях. Тож вибори стали прикриттям для подальшої узурпації влади певними кланами та фінансово-промисловими групами. Втрата останньої можливості впливу суспільства на процес формування органів влади та їх діяльність, якою протягом 90-х років в Україні були вибори, спричинили соціальний протест, наслідком якого були події осені 2004 року.

Незалежність не спричинила зміни політичної еліти в Україні. Однак факт незмінності проблематизував основи легітимності, основи, на яких еліта продовжувала здійснювати владу. Подальша легалізація шляхом виборів пом'якшила проблему дуже незначною мірою, оскільки, узаконивши своє перебування при владі, еліта зобов'язана забезпечувати легітимність з допомогою економічних і соціальних успіхів. Якщо, як у випадку з Україною, успіхів немає, то необхідно розробляти й застосовувати технології, які дають змогу компенсувати дефіцит легітимності.

Для підтримки міфу державотворення та забезпечення легітимності суспільству на протязі перших двох періодів до реалізації було запропоновано кілька ідей, які мали відволікти його увагу та унеможливити посягання з його боку на владу. Головне місце серед таких ідей займали наступні:

1. Національна ідея та ідеологія національного відродження, яка вимагала консолідації суспільства та надання авансованої легітимності державним інститутам та провладній еліті з метою реалізації заявленої ідеї в «надзвичайно складних геополітичних» умовах.

2. Ідея «сильної» влади задля якомога швидшого та ефективного становлення незалежної держави та протистояння внутрішнім і зовнішнім викликам. Зазначена ідея зазвичай популярна у поставторитарних суспільствах, але насправді приховує слабкість, непрофесіоналізм можновладців та бажання узурпації влади певними групами чи особистостями.

3. Ідея розбудови громадянського суспільства. Насправді, громадянське суспільство самоінституціалізується, його не можна побудувати чи створити у наказовому порядку. Таким чином формуються лише інститути псевдогромадянські, метою існування яких є забезпечення видимості підтримки державних інститутів з боку суспільства та створення умов для самолегітимації режиму.

4. Ідея розбудови та захисту держави. Може поєднувати в собі елементи усіх вищезазначених ідей. Справжньою метою при цьому залишається утримування, узурпація влади та відсторонення суспільства від реальної участі в управлінні країною.

Реалізація такої стратегії державотворення та моделей легітимації та модернізації призвела до втрати темпу розвитку, ресурсів та легітимаційного-модернізаційного потенціалу держави та суспільства.

Наслідком цього стала перманентна криза політичного, економічного наукового та духовного життя України першого десятиліття незалежності.

Третій період, кінець 2004 – початок 2006 років, помітно вирізнявся серед інших джерелом легітимності та легітимаційною зорієнтованістю. Події «Помаранчевої революції» означили перехід до персоналізованої легітимації, джерелом якої стали особистісні якості лідера та активна позиція суспільства. Демократичні процедури формування нової влади мали закріпити означену позицію на реальну, а не вдавану модернізацію усіх сфер життя. Але, як виявилось уже через півроку, ця модель легітимації, з точки зору можливості її реалізації, виявилася найменш вдалою в історії новітньої України. Причиною цього стали, перш за все, невідповідність заявлених новою владою принципів управління та персонального складу керівництва нових органів влади, відсутність реального бажання та можливості провести докорінні зміни стилю управління та реформування та модернізації політичної системи країни.

Владні амбіції та особисті інтереси пересилили необхідність виконання передвиборчих та проголошених на Майдані обіцянок. Розчарування суспільства, яке надало «помаранчевим» лідерам небачений як для історії України, і не лише періоду незалежності, кредит легітимності та довіри, дуже швидко зруйнувало ідеалістичне бачення майбутнього держави та суспільства. Тож і криза легітимності «помаранчевої» влади в цілому та її лідерів поодиночки, була блискавичною та неминучою. Її наслідком стала поразка нової влади на парламентських виборах 2006 року.

Четвертий період, середина 2006 – середина 2010 років, означив глибоку кризу легітимності. Структурно-залишкова модель легітимації, в основі якої лежить традиція збереження певної структури є найбільш слабкою та небезпечною з точки зору перспектив державотворення та ефективного управління державою. Модернізаційні процеси, які пожвавилися протягом попереднього періоду, остаточно припинилися, що викликало апатію та розпач суспільства. При цьому, означивши безперспективність актуальної політичної системи країни.

П'ятий період, середина 2010 – кінець 2013 років відзначився ще стрімкішим та граничним падінням рівня легітимності влади в Україні та відвертим симулюванням модернізаційних процесів. Таким чином, криза легітимності влади не лише наблизилася до своєї критичної межі, а стала доконаним фактом, спровокувавши супротив суспільства та руйнацію системи нелегітимної та неефективної влади. Виявом цього є не тільки надзвичайно низький рівень довіри населення до політичної системи в інституціональному та персоналізованому вимірі, а й швидке зниження авторитету держави на міжнародній арені.

Події початку 2014 року ще раз засвідчили важливість та витребуваність модернізації у сучасному світі політичних та соціальних відносин. Євромайдан, фактично, був відповіддю на згорання і без того ледь помітних модернізаційних процесів у державі. Відмова від євроасоціації, яка сама по собі нічого не гарантувала і розглядалася владою як один з кризових методів кредитування зруйнованої економічної системи України, суспільством була сприйнята як втрата останнього шансу на нормальне життя, а частиною еліти, як відмова від хоча б примарної модернізації.

Слід також визнати значимість та впливовість для української влади зовнішніх джерел забезпечення легітимності протягом усього періоду після здобуття Україною незалежності 1991 року. Подекуди саме цей чинник ставав визначальним при формуванні органів влади та зміні моделей легітимації. Яскравим прикладом стали вибори 2004 року. Відмова Л. Кучми балотуватися на наступний президентський термін була в більшій мірі зумовлена якраз острахом майбутньої делегітимації в очах впливової частини світової спільноти, аніж бажанням дотримуватися неоднозначно трактованих конституційних норм, чи побоюванням втрати певної легітимності з боку українського суспільства.

Найбільш потужним зовнішнім легітимаційним впливом на українську владу за часів незалежності вирізнялися декілька суб'єктів міжнародної діяльності. В різні періоди ступінь їх впливу на суспільно-політичне життя українського суспільства та держави, формування органів влади та їх легітимацію різнилися, але при цьому головні зовнішньополітичні агенти

впливу не змінювалися. До них можна віднести керівництво США, органи управління ЄС та владні кола РФ.

Вплив зовнішньополітичних факторів та джерел легітимності особливо стає помітним та значимим в період значних суспільно-політичних змін та кризи владної легітимності. При цьому діяльність міжнародної спільноти, світових організацій та правлячих кіл зарубіжних держав може виступати і як фактор стабілізації та пошуку оптимального шляху розвитку, і як фактор посилення нестабільності та кризових явищ.

Важливим фактором та джерелом легітимації та модернізації можуть виступати геополітичні зміни та процеси в сучасному світі. В новітній історії України вони відіграли особливу роль. Саме масштабні геополітичні зміни кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття, руйнація «соціалістичного табору», поява значної кількості нових східноєвропейських країн, дали змогу відносно швидко та безболісно проголосити та реалізувати ідею незалежності України. В подальшому, примара зарубіжного впливу стала помітною, невід’ємною та визначальною рисою українського державотворення та легітимаційних та модернізаційних процесів. З огляду на слабкість внутрішньополітичного легітимаційного потенціалу, українська еліта щоразу зверталася за консультаційною, а то і за владно-легітимаційною допомогою до закордонних «друзів та партнерів». Причому для певних частин української еліти вони знаходилися за чітко встановленими орієнтирами. Для одних – виключно на заході, для інших – на сході. Деякі представники еліти намагалися балансувати між цими двома векторами, але це могло тривати досить недовго і зазвичай закінчувалося необхідністю остаточного визначення «власної позиції».

Події 2004 року означили початок пікової фази конфлікту інтересів ключових геополітичних гравців на українському політичному полі, а події 2014 року виявили їх граничну межу. На нашу думку, саме зовнішньополітичний чинник став визначальним з точки зору кризи легітимності, яка загострилася, або ж точніше перейшла у відкриту форму.

Тож сучасна криза владної легітимності, яка з періодами поглиблення та затухання триває вже біля десяти років, своїм джерелом теж, багато в чому, має зовнішньополітичні фактори та дії керівництва зарубіжних країн. Зовнішні джерела легітимності політичної влади були, є і будуть актуальними для України. До того ж методи та технології реалізації їхнього потенціалу щороку вдосконалюються та стають все більш впливовими. В новітній історії України вони знайшли прояв: у сприянні проголошенню незалежності та державотворенні; формуванні і нав’язуванні суспільству певних ідеологічних принципів та догм; втручанні у внутрішньополітичні справи, виборчий процес; інформаційній війні; прихованій та відкритій військовій агресії та інших моментах суспільно-політичного життя.

Тож зовнішні фактори та джерела легітимації несуть як певну позитивну роль, так і мають негативні прояви та наслідки. Чого більше? Питання, мабуть, недоречне. Головне, як знайти ту модель державотворення, та способи легітимації, які б убезпечили від надмірного зовнішнього впливу внутрішні легітимаційні процеси. Як створити такі умови, коли суспільство буде орієнтуватися на внутрішні ресурси та традиції в створенні оптимальної моделі творення держави та самореалізації. Шлях до цього лежить через дієві, впливові інститути громадянського суспільства, яке ідею державності, суспільного розвитку та блага поставить вище, аніж дріб’язкові корпоративні чи особистісні сварки окремих представників провладної еліти, яке матиме реальний вплив на суспільно-політичні процеси та управління державою і не допускати можливості маніпулювання суспільними настроями, дій заради задоволення амбіцій правлячих кіл країн, які за основу ведення зовнішньої політики взяли не принципи добросусідства, а певні утопічні застарілі ідеї та моделі, зорієнтовані на ситуативне посилення власного впливу на світовій арені за рахунок міжнародної дестабілізації, руйнації інших держав та реалізації принципу «розділяй та владарюй». Ідея громадянського суспільства не панацея, але найбільш реальна можливість суспільства самочинно вирішувати власну долю, а не сліпо довіряти її чи то власним, чи то закордонним «поводирям».

У 2014 році Україна, як держава, почала новий, співставний з часом здобуття незалежності період власного державотворення, розвитку, становлення. Цей період почався у

непростих умовах, складніших, ніж це було 1991 року. До внутрішніх проблем економічного, політичного, суспільного плану, які наразі завжди були актуальними протягом 1991-2013 років, додалися проблеми зовнішнього впливу. Україна вперше за майже 70 років стикнулася з реальною збройною агресією з боку сусідньої держави. В такій ситуації проблема легітимності влади переходить в практичну площину: від безучасної довіри до активної співучасті. Від вміння еліти та спонтанно народжених інституцій громадянського суспільства скористатися новим кредитом довіри буде залежати майбутнє українського суспільства та держави. Ситуація, що склалася зараз в Україні, ще раз продемонструвала важливість та невідворотність для владних інституцій наслідків зневажання проблематикою легітимності та модернізації чи заміни її псевдолегітимаційними та псевдомодернізаційними процесами та технологіями, довівши вкотре, що єдиним і головним джерелом легітимності політичної влади в сучасному державотворенні є суспільство та особистість.

Таким чином, навіть не усвідомлюючи, українське суспільство протягом осені 2013-зими 2014 року відстояло власне право на участь та визначення шляху політико-модернізаційних процесів, довівши в площині реальної політики та врядування їх значимість та невідворотність та продемонструвавши реальну небезпеку та наслідки відмови від політичної модернізації.

Цокур Е. Г. Тенденции современных модернизационно-легитимационных процессов в Украине: историко-политическая составляющая

Статья посвящена выделению модернизационно-легитимационных периодов в истории независимой Украины. На первом этапе, 1991–1999 гг., использовались модели и технологии, в основе которых находились идеологические источники обеспечения легитимности власти. Следующий период, 1999 – 2004 гг., обозначил доминирование административно-коррупционной модели легитимации. Третий период, конец 2004 – начало 2006 гг. События «Оранжевой революции» обозначили переход к персонализированной легитимности. Четвертый период, середина 2006 – середина 2010 гг., обозначил глубокий кризис легитимности. Модернизационные процессы окончательно останавливаются. Пятый период, середина 2010 – конец 2013 гг. характеризуется крайним уровнем падения уровня легитимности власти и откровенным симулированием модернизационных процессов. Осенью 2013 – зимой 2014 гг. украинское гражданское общество отстояло собственное право на участие и определение пути политико-модернизационных процессов, доказав их значимость и неотвратимость.

Ключевые слова: легитимность власти, модернизация, легитимация, технологии легитимации.

Tsokur E. G. Trends of modern processes of modernization and legitimation in Ukraine: the historical and political component

Article is devoted the selection of periods of modernization and legitimation in history of independent Ukraine. On the first stage, 1991–1999, models and technologies were used, in basis of which there were ideological sources of providing of legitimacy of power. Next period, 1999 – 2004, designated prevailing of administrative-corruption model of legitimation. Third period, end 2004 – began 2006. The events of «Orange revolution» designated passing to personal legitimacy. Fourth period, middle 2006 – middle 2010, the deep crisis of legitimacy designated. Modernization processes are finally stopped. Fifth period, middle 2010 – end 2013 is characterized the extreme level of falling of power legitimacy level and simulation of modernization processes. Autumn 2013 – winter 2014. Ukrainian civil society defended own right on participation and determination of modernization processes way, proving their meaningfulness and inevitability.

Key words: legitimacy of power, modernization, legitimation, technologies of legitimation.